

ROMUALD KACZMAREK* – WROCŁAW
JACEK WITKOWSKI** – WROCŁAW

ŚREDNIOWIECZNE BISKUPIE INSYGNA I INNE METALOWE AKCESORIA GROBOWE W ZBIORACH MUZEUM ARCHIDIECEZJALNEGO WE WROCŁAWIU

MEDIEVAL BISHOPS' INSIGNIA AND OTHER METAL TOMB ACCESSORIES IN THE COLLECTION OF THE ARCHDIOCESAN MUSEUM IN WROCŁAW

Abstract

The collection of nine medieval relics from the bishops' tombs in Wrocław Cathedral is the second largest collection of its kind in Poland. It boasts a varied chronology, ranging from the 13th to the 15th century, and includes chalices with patens, a pectoral cross, rings and a buckle. The literature devoted to them is scarce. The aim of this article is to provide an ordered presentation of this collection, together with a preliminary description of individual items, expanded with new observations and, in some cases, criticism of previously expressed opinions. Spectrometric tests also provided certainty as to the materials used to create the works.

The silver chalices with a paten were obtained in 1887 from the tomb of Bishop Jodok of Rožemberk (1456–1467). They date back to the second half of the 13th century and were reused for the burial. All other items were excavated within a few days in December 1950, during the reconstruction of the cathedral after the destruction of World War II. The ring from the tomb of

* Romuald Kaczmarek – dr hab. nauk o sztuce, prof. UW, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Wrocławski

e-mail: romuald.kaczmarek@uwr.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-0230-9696>

** Jacek Witkowski – dr nauk o sztuce, doc. UW, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Wrocławski

e-mail: jacek.witkowski@uwr.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6047-2868>

Bishop Tomasz II (1270–1292) is silver and gilded, ending in lion heads and originally featuring a large oval stone. The ring from the tomb of Bishop of Lubusz/Lebus – Apeczko from Ząbkowice/Frankenstein (1345–1352), buried in Wrocław Cathedral, was made of gold and decorated with sapphire. The bronze buckle, probably originally gilded, from the tomb of Bishop Henryk from Wierzbna/Würben (1302–1319) is an object of a different kind, quite common and perhaps used only for burial. The last group consists of items from the tomb of Konrad IV of Oleśnica/Öls, Bishop of Wrocław (1417–1447): a chalice with a paten, a ring and a pectoral cross. The copper liturgical vessels bear no traces of gilding and are typical items made for burial purposes. The ring had been repaired only provisionally, probably just before burial. The flattened ends of the ring are decorated with an intriguing crown motif, and the small stone or imitation stone is pyramid-shaped. Undoubtedly, the most valuable item is the silver, gilded pectoral cross in the form of a crucifix, which may have belonged to Konrad before he became a bishop.

Keywords: Wrocław Cathedral; bishop's insignia; medieval bishops' burials; goldsmithing

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Zestaw dziewięciu średniowiecznych przedmiotów pochodzących z grobów biskupich we wrocławskiej katedrze to drugi najliczniejszy tego typu zespół w Polsce. Ma on zróżnicowaną chronologię, od XIII do XV wieku. Są to kielichy z patenami, pectorał, pierścionie, zapinka. Literatura im poświęcona nie jest obfita. Celem artykułu jest porządkująca prezentacja tego zespołu wraz ze wstępną charakterystyką poszczególnych zabytków, rozszerzoną o nowe spostrzeżenia, a w niektórych przypadkach także z krytyką wyrażonych dotąd sądów. Dzięki przeprowadzonym badaniom spektrometrycznym uzyskano też pewność co do materiałów użytych do wykonania dzieł.

Srebrny kielich z pateną pozyskano w 1887 roku z grobu bp. Jodoka z Rožemberka (1456–1467), są one dziełem drugiej połowy XIII wieku i zostały użyte wtórnie przy pochówku. Wszystkie pozostałe przedmioty były wydobyte w ciągu kilku dni w grudniu 1950 roku, w trakcie prac przy odbudowie katedry po zniszczeniach II wojny światowej. Pierścionie z grobu bp. Tomasa II (1270–1292) jest srebrny i złocony, z obrączką zakończoną głowami lwów i pierwotnie z dużym owalnym kamieniem. Pierścionie z grobu biskupa Lubusza (Lebus) – Apeczki z Ząbkowic/Frankenstein (1345–1352), pochowanego w katedrze wrocławskiej, wykonano ze złota i ozdobiono szafirem. Zapinka brązowa i zapewne pierwotnie złocona z grobu bp. Henryka z Wierzbnej (1302–1319) jest przedmiotem innego gatunku, wręcz pospolitym i może użytym tylko do pochówku. Ostatnia grupa to przedmioty z grobu biskupa wrocławskiego Konrada IV Oleśnickiego (1417–1447): kielich z pateną, pierścionie i pectorał. Miedziane naczynia liturgiczne nie noszą żadnych śladów złocenia, są typowymi przedmiotami wykonanymi na potrzeby pochówku. Pierścionie był bardzo prowizorycznie naprawiany, chyba tuż przed pochówkiem. Rozpłaszczony koniec obrączki są zdobione intrygującym motywem korony, a nieduży kamień bądź imitacja ma kształt piramidalny. Niewątpliwie najcenniejszy jest srebrny, zło-

cony pektorał w formie krucyfiks, który mógł należeć do Konrada, jeszcze zanim został biskupem.

Słowa kluczowe: katedra wrocławska; insygnia biskupie; średniowieczne pochówki biskupie; złotnictwo

Zestaw średniowiecznych przedmiotów pochodzących z grobów biskupich we wrocławskiej katedrze, liczący ledwie dziewięć obiektów, jest i tak drugim najliczniejszym tego typu w Polsce, po zespole pochodzącym z dokładnie przebadanych podziemi katedry w Poznaniu. Ma zróżnicowaną chronologię, od XIII do XV wieku. Są to kielichy z patenami, pektorał, pierścienie, zapinka. Poza kielichem i pateną z grobu bp. Jodoka z Rożemberka znalezionymi w końcu XIX wieku, pozostałe były pozyskane w okresie szybko prowadzonych prac w trakcie odbudowy katedry po zniszczeniach II wojny światowej. Celem artykułu jest porządkująca prezentacja tego zespołu wraz ze wstępną charakterystyką poszczególnych zabytków, rozszerzoną niekiedy o nowe spostrzeżenia, a w niektórych przypadkach także z krytyką wyrażonych dotąd sądów¹.

Literatura na temat omawianych tu dzieł nie jest obfita. Zasadniczo ogranicza się do podstawowego dla historii pozyskania tych zabytków (poza jednym kielichem z pateną) artykułu ks. Alfreda Sabischa, który był uczestnikiem pospiesznej, grudniowej eksploracji w 1950 roku i przenoszenia zawartości grobów z prezbiterium katedry we Wrocławiu do nowej krypty². Katalog Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu (który słuszniej byłoby nazywać spisem czy inwentarzem), autorstwa bp. Wincentego Urbana, zawiera prostą enumerację przedmiotów³. Powtórzenie w języku polskim informacji z artykułu ks. A. Sabischa opublikowała w opracowaniu z zakresu archeologii, traktującym o nekropolach we wrocławskich kościołach, Magdalena Wojcieszak, która wzbogaciła wprawdzie tekst fotografiami, lecz mylnie zidentyfikowała dwa pierścienie⁴. Dwóm zabytkom poświęcono krótkie, niżej przytoczone komentarze.

Pośród omawianych wyrobów złotniczych nieco więcej wzmianek w literaturze otrzymały kielich i patena z grobu bp. Jodoka (urzędującego w latach 1456-1467),

¹ Artykuł powstał w ramach grantu NPRH nr 0024/NPRH8/H11/87/2019, kierowanego przez dr. hab. Romualda Kaczmarka, prof. UW. Określenia metali podane na podstawie badań spektrometrycznych wykonanych przez dr. Jakuba Szajta z Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie; określenia kamieni na podstawie badań spektrometrycznych wykonanych przez dr. hab. Piotra Gunię, prof. UW z Pracowni Gemmologii, Petroarcheologii i Petrografii Technicznej w Instytucie Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

² A. Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber im Breslauer Dom. Studien zur Freilegung der Gräfte im unteren Planum des Hohen Chores (November 1950 bis März 1951)*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, 20 (1962) s. 126-225.

³ W. Urban, *Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu oraz katalog jego zbiorów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 29 (1974) s. 221.

⁴ M. Wojcieszak, *Nekropole średniowiecznego i wczesnonowożytnego Wrocławia*, Wrocław 2012, s. 21-26; pomyłka (s. 22-23 i ryc. 5) mogła wyniknąć z zawierzenia podpisem, które figurowały wtedy przy zabytkach w gablocie muzealnej.

a to z powodu jego stosunkowo wczesnej proveniencji (il. 1). Grób hierarchy, zmarłego w 1467 roku, wyposażono w stare, zapewne zużyte naczynia. Alfons Nowack określił je jako dzieła „chyba romańskie”⁵. Maria Pietrusińska i Michał Walicki przyjęli, że kielich z pateną powstał w drugiej tercji bądź w drugiej połowie XIII wieku⁶. Oba przedmioty są srebrne, opracowane w technice repusowania. Kielich miał złożone wewnątrz czaszy, a patena otrzymała rytowaną dekorację. Wysokość kielicha to 12,5 cm, średnica pateny jest niemal identyczna. Te wymiary pozwalają kwalifikować kielich jako raczej *calix minor* niż jako podrózny⁷. Zgodnie z informacją o akcesji do wrocławskiego Erzbischöfliches Diözesanmuseum, kielich i patena zostały wydobyte z grobu nakrytego płytą nagrobną bp. Jodoka, odkrytą pod posadzką katedry przy okazji wykonywania grobu dla bp. Roberta Herzoga (zm. 26 XII 1886)⁸. Obecnie nie ma żadnej możliwości zweryfikowania podanej identyfikacji kielicha i pateny z grobem Jodoka. Ostrożność w tym względzie nie jest powodowana znaczną różnicą między oczywistym wczesnym datowaniem kielicha i pateny na podstawie cech formalnych a datą śmierci biskupa (ponad 150 lat), bo zdarzało się wkładanie do grobów starszych, zniszczonych lub nieużywanych paramentów czy insygniów. Wynika ona raczej z tego, że jednocześnie natrafiono na płyty nagrobne (i groby?) biskupów: Henryka I z Wierzbnej (zm. 1319), Nankera (zm. 1341) i Stefana (Szczepana) z Lubusza (zm. 1345). W notce akcesyjnej zapisano bowiem: „Kielich i patena z grobu biskupa Jodoka, znalezione przy wykonywaniu grobu dla księcia biskupa Roberta, przy tej okazji odkryto i podniesiono płyty grobowe biskupów Henryka I, Nankera i Szczepana z Lubusza; z pomnika Henryka pochodzą dwie, leżące przy kielichu gotyckie litery z brązu”⁹. Ponieważ do muzeum trafił jedynie kielich znany jako „Jodokowy”, to powstaje niejasność, czy kielich, o którym się wzmiankuje na drugim miejscu, jest tym samym czy też innym. Znalezienie „leżących przy kielichu” (w którym grobie? – Jodoka?) liter, które określono jako pochodzące z płyty bp. Henryka, może wskazywać na znaczne przemieszanie i nieporządek w naruszonych grobach. Notkę tę można rozumieć jednak jeszcze w inny sposób, mianowicie, że w grobie

⁵ A. Nowack, *Führer durch das Erzbischöfliches Diözesanmuseum in Breslau*, Breslau 1932, s. 45 (nr 161a) – „Anscheinend romanisch”.

⁶ M. Pietrusińska, *Katalog i bibliografia zabytków*, w: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, cz. 2, red. M. Walicki, Warszawa 1971, s. 781; M. Walicki, *Wyposażenie artystyczne dworu i kościoła*, w: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, cz. 1, red. M. Walicki, Warszawa 1971, s. 281-282.

⁷ O tych terminach i funkcji tak określanych kielichów por. M. Woźniak, [Rec.: Elżbieta Dąbrowska, *Groby, relikwie i insygnia. Studia z dziejów mentalności średniowiecznej*, (Collectio archaeologica, historica et ethnologica, vol. II, red. Andrzej Janeczek), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 2008, ss. 376], „Biuletyn Historii Sztuki”, 71 (2009) nr 4, s. 587-588.

⁸ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. III-c-61, *Journal des Museums* – 1898, s. 8, nr 34.

⁹ Tamże: „Kelch u. Patene aus dem Grabe des Bischofs Jodokus + 1467, gefunden bei Herstellung des Grabes für Fürstbischof Robert, bei dieser Gelegenheit man eben die Grabplatten der Bischöfe Henrich I., Nanker u. Stephanus von Lebus aufgedeckt u. erhoben; von Heinrichs Denkmal sind die beiden beim Kelch liegenden gotischen Bronz Buchstaben”.

bp. Henryka znajdował się kielich, którego nie wyjęto, ale zabrano litery (?). Rzecz jest obecnie nie do zweryfikowania.

Oba przedmioty mają znaczne ubytki¹⁰. Porównanie ich z fotografią z końca lat 60. XX wieku pokazuje, że w późniejszym czasie kielich uległ przemontowaniu, w wyniku którego źle zestawiono elementy trzonu – oba znalazły się poniżej nodusa¹¹. Klasyfikację kielicha jako romańskiego można bez wątpienia przyjąć z uwagi na proporcje i kształt jaki ma cuppa – półkulisty, charakterystyczny dla kielichów tej epoki. Podobnie nodus, puklowany, lekko spłaszczony (w terminologii niemieckiej używa się nazwy „melonowy”¹²) występował dosyć powszechnie w XIII wieku, acz stosowany był z przekształceniami i w następnych stuleciach¹³. Nie tak typowy dla tego wczesnego okresu jest ośmioboczny przekrój trzonu kielicha. Bardziej indywidualny wydawać się może płaszcz stopy, repusowany w promieniście spływające, lancetowate i silnie uproszczone liście. Mogą one kojarzyć się z XIII-wieczną ornamentyką floralną w cysterskiej rzeźbie architektonicznej. Ale możliwe jest również postrzeganie rodowodu tego rozwiązania w obrębie rzemiosła złotniczego jako uproszczenie form, które w innych dziełach występują jako schodzące spod trzonu, opracowane w większym stopniu realistycznie liście quasi-akantowe (przykłady saskie z rejonu Halberstadt z połowy XIII wieku)¹⁴. Osobną kwestią jest, czy należy widzieć to jako następstwo chronologiczne czy paralelne zjawisko formalne. W odniesieniu do datowania kielicha wrocławskiego należałoby postulować większą ostrożność. Znane kielichy o podobnym rozwiązaniu dekoracji stopy bywają datowane na czas od pierwszej połowy XIII wieku (np. z Canterbury – wczesny XIII wiek, z Namur – ok. 1230, z Dolgelly w Londynie – XIII wiek)¹⁵, ale dosyć pewnie także na pierwszą połowę XIV wieku (Zürich)¹⁶. To pokazuje długie trwanie niektórych rozwiązań formalnych, jak to często bywało w rzemiośle. Pietrusińska jako najbliższą analogię dla

¹⁰ Nr inw. 2326, wys. kielicha – ok. 12,5 cm, średnica czaszy – 10,9 cm, średnica pateny – 12,4 cm; oba przedmioty wykonane ze srebra wysokiej próby. Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Kielich i patena, srebro, uszkodzone, wiek XIII”; *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. 1, Hg. L. Burgemeister, Breslau 1930, s. 138; Nowack, *Führer durch das Erzbischöfliches Diözesanmuseum*, s. 45 (nr 161a); Z. Wrześniowski, *Przewodnik po Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu*, Wrocław 1952, s. 25, nr 72e; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 201; Pietrusińska, *Katalog i bibliografia*, s. 781; Walicki, *Wypożyczenie artystyczne*, s. 281-282; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 25.

¹¹ Por. Walicki, *Wypożyczenie artystyczne*, il. 1073. Obecnie kielich jest rozmontowany na trzy części.

¹² Por. J. Braun, *Das christliche Altargerät in seinem Sein und seiner Entwicklung*, Freiburg 1932, s. 92; K. Siebert, *Kelche der ausgehenden Romanik bis zur Spätgotik. Ihre Ikonographie und formale Gestaltung*, Göttingen 2015, s. 32-33.

¹³ Por. *Goldschmiedekunst des Mittelalters. Im Gebrauch der Gemeinden über Jahrhunderte bewahrt*, Hg. B. Seyderhelm, Dresden 2001, s. 178, 180, 185, 189, 208, 222, 226.

¹⁴ *Goldschmiedekunst des Mittelalters*, s. 199-200.

¹⁵ Braun, *Das christliche Altargerät*, s. 87, 94, il. 44, 45, 47; Siebert, *Kelche der ausgehenden Romanik*, s. 211 (nr 215 Namur).

¹⁶ Siebert, *Kelche der ausgehenden Romanik*, s. 240, il. 25. Ekstremalnie późny kielich (ok. 1500) z tak dekorowaną stopą znajduje się w kościele św. Marcina w Rottenburgu (zob. *Glanz von Glaube und Frömmigkeit. Der Domschatz von Rottenburg*, Hg. H. Kiebler, dargestellt

wrocławskiego kielicha wskazała kielich z grobu w katedrze w Poznaniu, który datowała na XIII wiek¹⁷. Jest to o tyle problematyczne, że autorka opracowania badań archeologicznych, w trakcie których został on znaleziony, Krystyna Józefowiczówna, datowała grób stratygraficznie na koniec XIV wieku¹⁸. Oczywiście, podobnie jak we Wrocławiu, do grobu mógł trafić starszy i podniszczony kielich. Patena towarzysząca kielichowi, choć też uszkodzona, zachowała się w nieco lepszym stanie. Jej zwierciadło ma sześciolistny wykrój, który nie daje podstaw do doprecyzowania chronologii. Elementem zaś wyróżniającym wrocławską patenę jest motyw rytowanej dekoracji – równoramienny krzyż o rozszerzających się zakończeniach ramion. Co ciekawe, umieszczono go zarówno w centrum zwierciadła, jak i na obrzeżu. Oba rytę różnią się nieznacznie skalą oraz szczegółami opracowania. Obrys większego krzyża, w centrum, rytę jest podwójną linią, do pionowego ramienia rysowanego ciągłą linią dochodzą ramiona boczne, a całość umieszczono w okręgu rytym podwójną linią. Do jego wewnętrznej strony przylegają cztery pagórkowatego kształtu formy rozmieszczone pomiędzy ramionami krzyża. O ile krzyż tego typu występuje na patenach gotyckich częściej, to oba jego wizerunki na omawianej patenie wyróżnia boleć zakańczający dolne ramię krzyża. Jego obecność pozycjonuje krzyż i określa, którą stronę pateny twórca i/lub pierwotny użytkownik przewidywali jako wyznaczającą kierunek patrzenia na patenę i/lub jej użytkowania. W bolce tego rodzaju zaopatrywano metalowe krzyże przeznaczone do osadzenia w drewnianym drzewcu i funkcjonujące jako procesyjne, jak niewielki srebrny krucyfiks z grobu w kolegiacie w Tumie pod Łęczycą (ok. 1160-1170)¹⁹.

Kolejny zabytek wyjęty z grobu zidentyfikowanego jako miejsce pochówku bp. Tomasza II (zm. 1292) to srebrny, złożony pierścień (il. 2). Wyróżnia go zakończenie szyny główkami lwów podtrzymującymi podstawę oprawki (plata) o kształcie owalnym z wyciętym w niej czworolistnym, lekko wydłużonym otworem. W owalnej kardze z czterema pazurkami (dwa zaginione) nie zachował się kamień²⁰. Sabisch, asystujący przy dobywaniu pierścienia z grobu²¹, wykazywał

u. erschlossen W. Urban, *Lindenberg im Allgäu* 2012, s. 36), ale najpewniej mamy tu do czynienia ze znacznie starszą, wtórnie wykorzystaną stopą.

¹⁷ Pietrusińska, *Katalog i bibliografia zabytków*, s. 750; Walicki, *Wyposażenie artystyczne*, il. 1074.

¹⁸ K. Józefowiczówna, *Sprawozdanie z prac naukowo-badawczych prowadzonych w katedrze poznańskiej w 1954 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 2 (1956) s. 150-159; też, *Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu*, Wrocław 1963, s. 188-189.

¹⁹ A. Soćko, *Sztuka w służbie wiary, w: Imagines Medii Aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*, red. A. Soćko, Poznań 2016, s. 67.

²⁰ Nr inw. 3207, wys. platy z szyną – 3,5 cm, plata – 4,6 × 3,4 cm, średnica wewn. obrączki – 2,3 cm; srebro, pierwotnie złożone. Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Pierścień biskupa wrocławskiego Tomasza II, zmarłego w 1292 roku. Pierścień bez kamienia. Pochodzi z wykopalisk w katedrze”; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 150-151, 159; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 22-23, tu błędna identyfikacja tego pierścienia jako przynależnego bp. Konradowi i z określeniem materiału jako złota.

²¹ Pracami zabezpieczającymi szczątki biskupów i ich ekshumacją kierował kanonik Franz Niedzballa (zm. 1952), który zapewniał też obsługę liturgiczną powtórnych pochówków, a ks. Alfred

pewną ostrożność w kwestii identyfikacji tegoż (ziemia z pochówków Tomasa I i II była przemieszana), zatem i pierścienia, o czym należy pamiętać²². Niemniej jednak jego forma nie wyklucza datowania na czasy Tomasza II, budowniczego chóru katedry wrocławskiej. Czworoliść wycięty w placie nosi niewątpliwie cechy gotyckie. Analiza lwich głów niewiele tu wnosi, a sam motyw takiego zakańczania szyny jest dość częsty między XII a XIV wiekiem²³. Rzadszy wydaje się owalny kształt kaszty i kamienia. Z okresu i okolic bliskich Tomasza II pochodzi pierścień wiązany z bp. Miśni – Bernardem z Kamenz (zm. 1296), zachowany w klasztorze Marienstern na Łużycach. Elżbieta Dąbrowska wyraziła niegdyś sugestię, że kamień usunięto z wrocławskiego pierścienia celowo tuż przed pochówkiem, co miałoby być świadectwem przemian następujących w obyczajowości pogrzebowej, charakteryzujących się zastępowaniem cennych przedmiotów tańszymi lub niepełnowartościowymi²⁴. W tym przypadku wydaje się to nieudowodnione.

Następny biskupi pierścień pochodzi z grobu biskupa lubuskiego Apeczki z Ząbkowic (zm. 1352) (il. 3)²⁵. Dąbrowska przypuszczała, że dostrzegane przez nią przewiercenie kamienia służyło schowaniu w nim relikwii²⁶. Odrzucił to Michał Woźniak w recenzji książki tej autorki i należy się z nim zgodzić²⁷. Wykorzystany wtórnie kamień musiał być wcześniej mocowany na trzpieniu i stąd otwór. A czy pod kamieniem tego pierścienia schowano relikwie, które dostrzegał Sabisch, nie da się obecnie stwierdzić bez dokładniejszych badań²⁸. Możemy być natomiast

Sabisch mu asystował, co *expressis verbis* stwierdzał – „assistiert vom Verfasser” – por. Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 154.

²² „Die Zuweisung dieses Ringes an Bischof Thomas II. kann vermutet, aber nicht mit Sicherheit nachgewiesen werden”, Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 159.

²³ Np. w British Museum, inw. AF.1866, z okolic Verdun, XII w.: https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_AF-1866 (dostęp: 12.06.2025); w zbiorach Victoria and Albert Museum, nr inw. 937-1871, datowany na XIII w.: https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=937-1871 (dostęp: 12.06.2025) lub inw. M.179-1962, Francja (?), koniec XIII w.: https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=M.179-1962 (dostęp: 12.06.2025); z terenu południowej Szwecji, druga połowa XIII w., por. P. Bengtsson Melin, *For love, healing and protection. Notes on Medieval finger rings with sapphires and other gemstones in Swedish collections*, „Fornvännen”, 109 (2014) no. 4, s. 261, 265, il. 1, 6.

²⁴ E. Dąbrowska, *Średniowieczny ceremoniał pogrzebowy wyższego duchowieństwa polskiego – studium archeologiczno-historyczne*, „Studia Źródłoznawcze”, 36 (1997) s. 17.

²⁵ Nr inw. 3209, kamień – 1,2 × 0,9 × ca 0,8 cm, obrączka z koroną – 2,7 cm, średnica wewn. obrączki – 2,0 cm; złoto próby nieco poniżej 14 karatów (z domieszką srebra i miedzi), z niebieskim, lekko prześwitującym kamieniem – naturalny korund (szafir). Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Pierścień biskupa lubuskiego Apeczki z Ząbkowic, zmarłego w 1352 roku. Pierścień z oczkiem. Pochodzi z wykopalisk w katedrze”; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 151, 182, 184; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 22-23.

²⁶ Dąbrowska, *Średniowieczny ceremoniał*, s. 17; też, *Groby, relikwie i insygnia. Studia z dziejów mentalności średniowiecznej*, Warszawa 2008, s. 61-62.

²⁷ Woźniak, [Rec.: Elżbieta Dąbrowska, *Groby, relikwie i insygnia*], s. 588.

²⁸ Dostrzegał on mianowicie pod kamieniem „cieniutki jak nić, czarny krzyż otoczony przez czarne punkty” – Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 184. Obecnie istnienia niczego takiego nie dało się stwierdzić.

w miarę pewni powstania tego pierścienia za życia Apeczki, mimo że datowanie takich pierścieni jest niezwykle utrudnione. Sposób oprawy kamienia w kaszcie z pazurkami nie stoi z tym w sprzeczności.

Zapinka brązowa i zapewne pierwotnie złożona z grobu bp. Henryka z Wierzbnej (zm. 1319) jest przedmiotem innego gatunku, wręcz pospolitym (il. 4)²⁹. Wyższy status noszącego ją podkreślało jedynie pozłocenie. Nie różni się formą od znalezionych w Europie. Może nawet dziwić jej obecność w stroju duchownego. Mamy wszakże analogiczną znaną z grobu kanonika Teodoryka z Pradel (zm. 1383) w Poznaniu³⁰. Od wielu płaskich zapinek, znalezionych np. na Nowym Targu we Wrocławiu³¹, odróżnia ją – i łączy z poznańską oraz z niektórymi z Anglii³² – okrągły przekrój ramki (obręczy).

Ostatnia grupa to przedmioty z grobu biskupa wrocławskiego Konrada IV Oleśnickiego (zm. 1447). Są to: kielich z pateną (il. 5), pectorał (il. 6, 7) oraz pierścień (il. 8, 9). Miedziane naczynia liturgiczne nie noszą żadnych widocznych śladów złocenia. Niespełna 16-centymetrowej wysokości kielich ma gotycką, ale niezwykle uproszczoną budowę – wygląda jak oczyszczona do idei forma gotyckiego kielicha. To, wraz z materiałem niepokrytym warstwą szlachetnego metalu i małą skalą, wydaje się wskazywać, że powstał jako naczynie przeznaczone do włożenia do grobu³³. Należąca doń patena zdobiona jest na obrzeżu rytym wizerunkiem krzyża ukazanego przestrzennie, z wbity w belkę parą gwoździ i zawieszoną koroną cierniową. Ryt wykonał niewątpliwie sprawny grawer, ale nosi on cechy pewnej pośpieszności. Pojawia się tu pytanie o to, kiedy wykonywano przedmioty przeznaczone od początku do grobu. Pochówku dokonywano wtedy zwykle szybko po śmierci. Nie było więc dużo czasu. Gdy śmierć była spodziewana, można było przygotować w ciągu kilku dni odpowiednie przedmioty. Konrad zmarł wedle przekazów nagle, więc czasu było mało. Wydaje się jednak, że wyspecjalizowany warsztat złotniczy

²⁹ Nr inw. 3208; średnica ramki – 3,8 cm, grub. – 0,4 cm, dł. kolca – 4,0 cm; miedź z dodatkiem cyny i cynku, pierwotnie złożona (?), okrągła z pojedynczym zaczepem (kolcem), obecnie luźnym (uszkodzonym). Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Sprzączka biskupa Henryka z Wierzbna, zmarłego w 1319 roku. Pochodzi z wykopalisk w katedrze”; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 150-151, 168; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 22-23.

³⁰ Józefowiczówna, *Z badań nad architekturą przedromańską*, s. 209, il. 156.

³¹ Por. J. Sawicki, *Akcesoria stroju*, w: *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu: studium strefy Placu Nowy Targ we Wrocławiu. The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier: Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*, cz. 2, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2018, s. 924-925, 959-961. Żelazną zapinkę tego typu znaleziono także w obrębie siedziby rycerskiej w Zawadnie (Wronów) w gminie Lewin Brzeski, por. D. Nowakowski, *Die Motten Schlesiens im Lichte archäologischer und schriftlicher Quellen*, w: *A castle as a status symbol*, ed. A. Boguszewicz, J. Radziszewska, Wrocław 2020, s. 139, il. 8c.

³² Por. zapinkę publikowaną przez British Museum, nr identyfikacyjny SUR-A91E13, znaną z Kingsey (Buckinghamshire), datowaną między ok. 1300-1450, o średnicy niespełna 2,4 cm: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/822636> (dostęp: 12.06.2025).

³³ Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 198 pisał o silnie zoksydowanych przedmiotach, przez co zakładał znaczny udział miedzi w stopie ze złotem; nie znał ich po oczyszczeniu, które przeprowadzono w nieznanym nam czasie.

był w stanie dosyć szybko przygotować tak proste naczynia miedziane³⁴. Niemniej jednak dziwić może zaopatrzenie pateny (i tylko jej) w dekorację, jeśli z góry było wiadomo, że ma służyć jedynie do włożenia do grobu. Pektorał był przedmiotem niewątpliwie używanym przez bp. Konrada za życia. Wykonany ze srebra i złożony miał w momencie znalezienia zachowany siedmiocentymetrowej długości fragment łańcucha (Doppelschnur)³⁵. Na awersie krzyża zamontowano odlewaną figurkę Ukrzyżowanego. Jej kompozycja jest dosyć tradycyjna, nic w niej nie ukazuje cech krucyfiksów śląskich pierwszej połowy XV wieku. Asymetryczna sylwetka z podgiętymi i odchylonymi na bok nogami, jej proporcje, układ perizonium i inne cechy są typowe dla XIV wieku. Z kolei grawerowana na rewersie, mocno uproszczona wić roślinna może być zestawiana z podobnie kształtowanymi detalami roślinnymi pierwszej tercji XV wieku w iluminacjach śląskich. Pektorał jest otwierany dzięki zawiasom na końcach pionowej belki krzyża, a wewnątrz ma wgłębienie umożliwiające schowanie relikwii (niezachowane). Wydaje się zatem prawdopodobne, że powstał on specjalnie dla Konrada, powołanego na biskupa 17 grudnia 1417 roku i wyświęconego 22 stycznia 1418 roku. Jego kształt z trójlistnie zakończonymi ramionami krzyża mógł mieć analogię w pektoralu wiązanim przez tradycję z biskupem krakowskim Tomaszem Strzemińskim (1456-1460)³⁶, ale przypomina też kształtem obrysu pektorał ukazany na metalowej płycie nagrobnej biskupa lubuskiego Johanna VI von Deher (urzędującego w latach 1443/1444-1455) w katedrze Najświętszej Marii Panny w Fürstenwalde³⁷. Wraz z zabytkiem krakowskim pektorał wrocławski jest jedynym tego typu gotyckim obiektem w Polsce, ale kompletnie pominiętym w publikacjach. Z kolei pierścień z grobu bp. Konrada jest skromny. Jego pełna ocena jest utrudniona z powodu stanu zachowania i napraw dokonanych w bliżej nieokreślonym czasie. Zdobí go bardzo mały kamień o barwie niebieskiej, szlifowany w kształt piramidki³⁸. Końcówki szyny poniżej oprawy kamienia zostały

³⁴ Kielich nr inw. 3212; wys. 15,8 × średnica stopy 11,2 cm × średnica czaszy 9,2 cm; miedź (ca 99%). Patena nr inw. 3213; średnica 13,2 cm; miedź (ca 99%). Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 150-151, 198; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 23-25.

³⁵ Nr inw. 3211; wymiary: 8,2 × 6,4 × 1,5 cm; blacha srebrna kuta, puncowana, grawerowana, z odlewaną i cyzelowaną pasyjką, całość połączona. Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Krzyż biskupa Konrada Oleśnickiego, zmarłego w 1447 roku”; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 150-151, 198; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 23-25. Ostatnio poddany konserwacji w związku z ekspozycją na wystawie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, por. A. Stasińska, M. Tomyślak, *Śląska „ars moriendi”. Średniowieczne metalowe płyty nagrobne*, Wrocław 2023, s. 31, 67.

³⁶ K. Bogacka, *Insignia biskupie w Polsce. Pierścień, pektorał, infuła, XI - XVIII w.*, Warszawa 2008, s. 110, gdzie charakterystyka i opis według A. Sołtysówny.

³⁷ Stasińska, Tomyślak, *Śląska „ars moriendi”*, s. 30-31, il. 21.

³⁸ Nr inw. 3210; wym. maksymalne (z kamieniem) 2,9 × 1,5 cm, wys. kamienia ca 0,6 × 0,4 cm (u podstawy); mosiądz złożony, niebieskie szkło kobaltowe (?) szlifowane w formę piramidki, szyna pęknięta i naprawiana przez owinięcie paskiem metalu. Lit.: Urban, *Muzeum Archidiecezjalne*, s. 221 – „Pierścień biskupa Konrada Oleśnickiego, zmarłego w 1447 roku. Pierścień jest z oczkiem. Pochodzi z wykopalisk w katedrze wrocławskiej”; Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 150-151, 198; Wojcieszak, *Nekropole*, s. 23-25, tu błędna identyfikacja jako pierścień bp. Tomasza II.

rozpłaszczone w owalny kształt, a na ich powierzchni widoczne są uproszczone korony z wysokim, centralnie umieszczonym fleuronem. Prawdopodobnie uzyskano to przez zaciśnięcie lub wybicie w matrycy. Zarówno do kształtu kamienia, jak i okrągłych rozplaszczzeń końców szyny można wskazać podobieństwa³⁹. Niewiele wnosi to jednak do kwestii datowania czy proveniencji.

Na zakończenie dodajmy, że w kontekście pochówków biskupich we Wrocławiu warto pamiętać o złotym pierścieniu z onyksem bp. Nankera (zm. 1341), wyjętym z grobu w 1719 roku, przechowywanym w skarbcu katedralnym i zaginionym w 1945 roku⁴⁰. Ponadto, prócz opisanych wyżej przedmiotów wydobytych w 1950 roku, były też takie, których stan spowodował ich pozostawienie ze szczątkami. Sabisch wymieniał w grobie bp. Konrada IV także snycowany pastorał drewniany, ze śladami złocień oraz elementy jego ubioru pontyfikalnego (mitrę, rękawiczki i buty), a w grobie bp. Apeczki widział połyskującą złoto pod ornatem tunicellę bądź stulę oraz mały, rozpadnięty kielich z pateną⁴¹. Ukazany zespół przedmiotów z grobów biskupów wrocławskich jest dosyć przypadkowy i z pewnością nie reprezentatywny, a to głównie z przyczyny nieprofesjonalnego trybu ich pozyskania i dokumentowania. Jest on jednak ciekawy, gdyż pochodzi z jednego kościoła katedralnego i daje pewien wgląd w obyczaje pochówkowe wyższego duchowieństwa w okresie dojrzałego średniowiecza, między ok. 1300 rokiem a trzecią ćwiercią XV wieku.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
sygn. III-c-61, *Journal des Museums* – 1898, nr 1-1632.

Opracowania

Bogacka Katarzyna, *Insignia biskupie w Polsce. Pierścień, pektorał, infuła, XI-XVIII w.*, Warszawa 2008.
Dąbrowska Elżbieta, *Groby, relikwie i insignia. Studia z dziejów mentalności średniowiecznej*, Warszawa 2008.

³⁹ Pierścień biskupi (?) z piramidalnie szlifowanym rubinem, XII-XIV w.: https://www.lot-art.com/auction-lots/Medieval-Gold-Bishops-stirrup-ring-with-pyramid-ruby-29-cm/19919509-medieval_gold_bishop_ring-01.8.18-catawiki (dostęp: 12.06.2025). W zbiorach Victoria and Albert Museum, nr inw. 937-1871, datowany na XIII w., srebrny, odlewany z imitacją piramidalnego kamienia: https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=937-1871 (dostęp: 12.06.2025); nr inw. M.188-1975 z ok. 1400 r.: https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=M.188-1975 (dostęp: 12.06.2025); nr inw. 936-1871, datowany na lata 1500-1600: https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=936-1871 (dostęp: 12.06.2025).

⁴⁰ *Die Kunstdenkmäler der Provinz Niederschlesien*, s. 147.

⁴¹ Sabisch, *Die ältesten Bischofsgräber*, s. 182, 198.

- Dąbrowska Elżbieta, *Średniowieczny ceremonial pogrzebowy wyższego duchowieństwa polskiego – studium archeologiczno-historyczne*, „Studia Źródłoznawcze”, 36 (1997) s. 9-29.
- Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. 1, Hg. L. Burgemeister, Breslau 1930.
- Glanz von Glaube und Frömmigkeit. Der Domschatz von Rottenburg*, Hg. H. Kiebler, dargestellt u. erschlossen W. Urban, Lindenberg im Allgäu 2012.
- Goldschmiedekunst des Mittelalters. Im Gebrauch der Gemeinden über Jahrhunderte bewahrt*, Hg. B. Seyderhelm, Dresden 2001.
- Józefowiczówna Krystyna, *Sprawozdanie z prac naukowo-badawczych prowadzonych w katedrze poznańskiej w 1954 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 2 (1956) s. 150-159.
- Józefowiczówna Krystyna, *Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu*, Wrocław 1963.
- Nowakowski Dominik, *Die Motten Schlesiens im Lichte archäologischer und schriftlicher Quellen*, w: *A castle as a status symbol*, ed. A. Boguszewicz, J. Radziszewska, Wrocław 2020, s. 129-145.
- Pietrusińska Maria, *Katalog i bibliografia zabytków*, w: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, cz. 2, red. M. Walicki, Warszawa 1971.
- Sabisch Alfred, *Die ältesten Bischofsgräber im Breslauer Dom. Studien zur Freilegung der Gräfte im unteren Planum des Hohen Chores (November 1950 bis März 1951)*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, 20 (1962) s. 126-225.
- Sawicki Jakub, *Akcesoria stroju*, w: *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu: studium strefy Placu Nowy Targ we Wrocławiu. The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier: Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*, cz. 2, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2018, s. 905-974.
- Siebert Kristine, *Kelche der ausgehenden Romanik bis zur Spätgotik. Ihre Ikonographie und formale Gestaltung*, Göttingen 2015.
- Soćko Adam, *Sztuka w służbie wiary*, w: *Imagines Medii Aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*, red. A. Soćko, Poznań 2016, s. 41-149.
- Stasińska Agata, Tomyślak Mateusz, *Śląska „ars moriendi”. Średniowieczne metalowe płyty nagrobne*, Wrocław 2023.
- Urban Wincenty, *Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu oraz katalog jego zbiorów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 29 (1974) s. 221-259.
- Walicki Michał, *Wypożyczenie artystyczne dworu i kościoła*, w: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, cz. 1, red. M. Walicki, Warszawa 1971, s. 249-303.
- Wojcieszak Magdalena, *Nekropole średniowiecznego i wczesnonowożytnego Wrocławia*, Wrocław 2012.
- Woźniak Michał, [Rec.: Elżbieta Dąbrowska, *Groby, relikwie i insygnia. Studia z dziejów mentalności średniowiecznej (Collectio archeologica, historica et ethnologica, vol. II, red. Andrzej Janeczek)*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 2008, ss. 376], „Biuletyn Historii Sztuki”, 71 (2009) nr 4, s. 585-589.
- Wrześniowski Zygmunt, *Przewodnik po Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu*, Wrocław 1952.

Il. 1. Kielich i patena z grobu bp. Jodoka z Rožemberka, fot. M. Kujda

Il. 2. Pierścień z grobu bp. Tomasza II, fot. M. Kujda

Il. 3. Pierścień z grobu bp. Apeczki z Ząbkowic, fot. M. Kujda

Il. 4. Zapinka z grobu bp. Henryka z Wierzbnej, fot. M. Kujda

Il. 5. Kielich z pateną z grobu bp. Konrada IV Oleśnickiego, fot. M. Kujda

Il. 6. Awers pektorału z grobu bp. Konrada IV Oleśnickiego, fot. M. Kujda

Il. 7. Rewers pektorału z grobu bp. Konrada IV Oleśnickiego, fot. M. Kujda

Il. 8. Pierścień z grobu bp. Konrada IV Oleśnickiego, fot. R. Kaczmarek